

1900-1901). Bu yayıma Ayasofya nüshasının tıpkıbasımı eklenmiş, eserin sonuna her iki kısmın kafiye ve isim indeksleri konmuş, kasideler numaralanmış ve mukaddimede yazma nüsha hakkında oldukça ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Divan daha sonra beş divandan meydana gelen bir mecmua içinde (Nâbîga, Urve b. Verd, Hâtîm et-Tâî, Alkame b. Abe-de, Ferezdak) neşredilmiştir (Kahire 1293; Beyrut 1909). Aynı şekilde *Fuḥûlû's-şu'arâ'* adıyla yayımlanan (nşr. Muhammed Cemâl, Beyrut 1352/1933) bir başka beş divan içinde de (Ferezdak, Nâbîga ez-Züb-yânî, Cemîl Büseyne, Zürrumme, Ümeyye b. Ebû's-Salt) yer almıştır. Ferezdak'ın divanı Abdullah İsmâîl es-Sâvî (I-II, Kahire 1936), Kerem el-Bustânî (I-II, Beyrut 1960) ve eserin Zâhiriyye nüshasının tıpkı basımını yapan Şâkir el-Fehhâm ile (Dımaşk 1385/1965) Mecîd Tarrâd (I-II, Beyrut 1412/1992) tarafından da yayımlanmıştır.

Ebû Ubeyde'nin derleyip İbn Habîb el-Bağdâdî'nin rivayet ettiği Ferezdak ile Cerîr arasındaki atışmalar *Neḳâ'izu Cerîr ve'l-Ferezdak* adıyla birkaç defa yayımlanmıştır. Anthony Ashley Bevan eseri, Oxford nüshasını esas almak suretiyle Londra ve Strassburg nüshalarından da faydalanarak sonuncusu indeks ve lugatçe olmak üzere üç cilt halinde neşretmiştir (Leiden 1905-1912). *Neḳâ'iz*'in nüshaları hakkında ayrıntılı bilgi veren Bevan'ın bu çalışması büyük bir emek mahsulüdür. Yirmi beş kadar nakızanın yer almadığı bu neşirde Ferezdak'la Cerîr'in otuz sekizer nakızası bulunmaktadır. Ayrıca Cerîr'in karşılığı bulunmayan iki nakızasına da yer verilmiştir (nr. 104, 109). Eser Abdullah es-Sâvî tarafından da tahkikli olarak iki cilt halinde yayımlanmıştır (Kahire 1935). Bu konuda Zühayrî'nin *Neḳâ'izu Cerîr ve'l-Ferezdak* adlı bir çalışması vardır (Bağdat 1954).

Ferezdak'ın üçüncü eseri kabul edilen İmam Zeynelâbidîn için yazdığı methiye, Muhammed es-Semâvî'nin şerhiyle birlikte *el-Kevâkibû's-semâviyye* adıyla yayımlanmıştır (Necf 1360). Ferezdak'ın divanının dışında bazı şiirleri başka dillere de tercüme edilmiştir (Sezgin, II/3, s. 78).

Ferezdak'ın ölümünden sonra hakkın da birçok eser yazılmış olmakla beraber bugün çoğunun sadece adları bilinmektedir. Medâinî'nin (ö. 225/840) *Aḥbârü'l-Ferezdak* ve *Menâkıḥu'l-Ferezdak* adlı kitapları ile (İbnü'n-Nedîm, s.

102, 104) Ebû Ahmed el-Celûdî'nin *Aḥbârü'l-Ferezdak*'ı ve Ebû Bekir es-Sülî'nin aynı adı taşıyan eseri bunlardan bir kaçıdır. Çağdaş müelliflerden Halîl Merdem (Dımaşk 1358), Hannâ Nemr (Beyrut 1939), Fuâd el-Bustânî (Beyrut 1941), Memdûh Hakkı (Beyrut 1950) ve Şâkir el-Fehhâm'ın (Dârü'l-Fikr, ts.) *el-Ferezdak* adlı eserleri bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

- Ferezdak, *Dîvân* (nşr. Mecîd Tarrâd), Beyrut 1412/1992, I-II, nâşirin mukaddimesi; *The Nakaid of Jarir and al-Farazdak* (nşr. Anthony Ashley Bevan), Leiden 1905-12, I-III, nâşirin mukaddimesi; Cumahî, *Fuḥûlû's-şu'arâ'*, I, 64-65, 451, 474; II, 658; Cähiz, *el-Beyân ve't-teb-yîn*, I, 321; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ'*, Beyrut 1964, I, 381; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, Beyrut 1407/1986, VIII (nşr. Semîr Câbir), s. 93; IX (nşr. Abd Ali Mühennâ), s. 367-388; XXI (nşr. Semîr Câbir), s. 278-407; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Flügel), s. 102, 104, 132, 179-180; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, Kahire, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-Misriyye), I, 105-108; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, XIX, 297-303; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 196; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 141-144; Kureşî, *Cemheretü eş-Şi'r*'-Arab (nşr. Ali Fâûr), Beyrut 1406/1986, s. 163; Ahmed eş-Şâyib, *Târîhu's-şî'ri's-siyâsî*, Kahire 1945, s. 265-268; Brockelmann, *GAL*, I, 49-53; *Suppl.*, I, 84-85; O. Rescher, *Beiträge zur Arabischen Poësie*, Istanbul 1956-58, VI/2, s. 75-132, 134-136; Sezgin, *GAS* (Ar.), II/3, s. 72-79; M. Muhammed Hüseyin, *el-Hicâ' ve'l-heccâ'ün ft şadri'l-İslâm*, Beyrut 1389/1969, s. 203-245; Şevkî Dayf, *et-Tetavvur ve't-tecdid fi's-şî'ri'l-Emevî*, Kahire 1977, s. 131-218; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, I, 649; Blachère, *Târîhu'l-edeb*, s. 584-597; a.mlf., "Al-Farazdak", *EI*² (İng.), II, 788-789; Lawrence I. Conrad, "Farazdaq, al", *Dictionary of the Middle Ages* (ed. J. R. Strayer), New York 1989, V, 12-13; Şâkir el-Fehhâm, *el-Ferezdak*, [baskı yeri ve yılı yok] (Dârü'l-Fikr); Joseph Hell, "Al-Farazdak's Lieder auf die Muhallabiten", *ZDMG*, LIX (1905), s. 589-621; LX (1906), s. 1-48; Pieter Smoor, "Al-Farazdaq's Reception by Contemporaries and Later Generations", *JAL*, XX/2 (1989), s. 115-127; A. Schaade, "Ferezdak", *IA*, IV, 556-558; Azmi Yüksel, "Ahtal", *DİA*, II, 183-184; Zülfikar Tüccar, "Cerîr b. Atıyye", a.e., VII, 412-413.

ALİ ŞAKİR ERGİN

FERGAN, Eşref Edip

(bk. EŞREF EDİP FERGAN).

FERGANA

Orta Asya'da coğrafi bir bölge.

Genellikle Fergana vadisi şeklinde anılan ve Tanrı dağları ile Alay dağları arasında yer alan bölgenin toprakları Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasın-

da bölünmüştür; bunlardan Özbekistan Cumhuriyeti'nde kalan kısım idarî bir birim teşkil eder ve buranın merkezi olan şehrin adı da Fergana'dır. Üçgen şeklindeki Fergana vadisi 23.000 km² yüzölçümünde ve kabaca 300 km. uzunluğunda, 70 km. genişliğindedir; kuzeyden Tanrı dağlarının Çotkal silsilesi, kuzeydoğudan Fergana dağları, güneyden Alay ve Türkistan sıradağları ile çevrilmiştir. Batıda 7 km. genişliğinde bir geçitle Açlık steplerine bağlı büyük bir çöküntü alanı olan vadinin önemli bir bölümü tarım arazisi, orta kısımları ise çöldür. Etraftaki dağlardan inen ırmakların suladığı verimli topraklara, Sovyet döneminin sulama sistemleriyle kazanılan yeni tarım alanları da katılmıştır. Bölgede yazların sıcak, kışların soğuk geçtiği bir kara iklimi görülür; özellikle batı taraflarına az yağmur düşer. Çoğundan sulama için faydalanılan akarsuların başlıcası Siriderya'dır. Orta Asya'nın en önemli tarım merkezi olan Fergana vadisinde pamuk, pirinç, meyve ve ham ipek üretimi gelişmiştir. Bunların yanında zengin bir maden potansiyeli de mevcuttur ve kömür, petrol, civa, anti-mon, ozokerit gibi madenler işletilir. Bölge Orta Asya'nın en yoğun nüfuslu yörelerinden biridir; içinde Fergana, Endican, Hokand, Hıve, Merginân, Nemgân, Hikon, Kuvasay, Riştön, Hamza ve Yıpan gibi önemli şehirler bulunmaktadır.

Milâttan önce II. yüzyılın sonlarına doğru Çinliler tarafından bilinen bölgede yetmiş kadar yerleşim merkezi vardı ve halkın nüfusu 300.000'i buluyordu. Çinliler buraya demir işçiliğini getirmiş, kendileri de Ferganalılar'dan üzümler ve hayvan yemi olarak yonca yetiştirmeyi öğrenmişlerdi. Çinliler'in milâttan önce 104 ve 101 yıllarında Fergana'ya karşı askerî sefere çıktıkları biliniyorsa da sonuçları hakkında bilgi yoktur. Pei-şi adlı bir seyyah milâttan sonra V. yüzyıl Fergana'sı hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Ona göre 1,5 kilometrelik bir çevresi olan başşehir Kâsân'da koç şeklindeki altından bir taht üzerinde oturan hükümdar çok kalabalık bir orduya sahipti. III. yüzyıldan itibaren aralıksız bir şekilde ülkeyi yöneten hânedanın son hükümdarı 649 yılında Göktürkler'le yapılan bir savaşta öldürüldü. Hükümdarın kardeşi ülkenin küçük bir bölgesinde bir süre daha hüküm sürdüyse de toprakların hemen hepsi Göktürkler'in eline geçti.

FERGANA

Batı Göktürk Devleti'nin ortadan kalkması ile (658) bir Çin eyaleti haline gelen, daha sonra da bir Türk hükümdarının yönetimine girdiği anlaşılan Fergana'ya ilk İslâm akınları 94 (712-13) yılında Kuteybe b. Müslim kumandasında yapıldı. Müslümanlar Fergana'yı fethetmek için birkaç defa sefer düzenledilerse de başarıya ulaşamadılar. Sonuncu sefer sırasında Hucend önlerinde Türk kuvvetleriyle karşılaşan Kuteybe kesin bir sonuç elde edemedi geri döndü. 96 (715) yılında Haccâc tarafından gönderilen takviye birlikleriyle güçlendirdiği ordusu ile tekrar Fergana bölgesine ilerleyen Kuteybe bu defa bazı yerleri ele geçirdi; fakat ardından kendi askerleri tarafından öldürüldü ve İslâm ordusu sürekli bir hâkimiyet kuramadan bölgeyi terketmek zorunda kaldı. Bir rivayete göre, Hz. Osman döneminde (644-656) Muhammed b. Cerîr kumandasındaki 2700 sahâbe ve tâbiîn Fergana'nın Kâsân bölgesinde Sefîdbulan'da savaşarak şehid düşmüşlerdir. Tarihî gerçeklerle bağdaşmayan bu rivayetin sonradan halk arasında bir efsane ve buna bağlı olarak bir halk hikâyesi oluşturduğu görülür. Emevîler 121'de de (739) Fergana üzerine Nasr b. Seyyâr'ı gönderdiler; ancak yine önemli bir başarı elde edilemedi. Abbâsî Halifesi Mansûr-Billâh döneminde (754-775) bir ara sıkıştırılan Fergana hükümdarı Kâşgar'a sığınmak zorunda kaldı; büyük bir meblağ karşılığında barış istedi ve isteği kabul edildi. Mehdi-Billâh devrinde (775-785) Ahmed b. Es'ad kumandasında gönderilen ordu bölgenin başşehri Kâsân'ı ele geçirdi. Hârûnürreşîd zamanında (786-809) Kâşgar Valisi Gıtrîf b. Atâ, Amr b. Cemîl kumandasında bir orduyu Karluk yabgusuna karşı Fergana üzerine yolladı. Ancak bu kumandan istenilen sonucu alamadı ve yeniden baş gösteren ayaklanmayı bastırmak için Me'mûn döneminde (813-833) ikinci bir ordu daha gönderildi. Ayaklanma bastırıldıktan sonra Mâverâünnehir'in çeşitli yerleriyle birlikte Fergana'nın da yönetimi Vali Gassân b. Abbâd (819-820) tarafından Sâ mânîler'e devredildi. Sâ mânî Valisi Nûh b. Esed (ö. 227/842) zamanında yerli halk irtidad etti; bunun üzerine bölgenin yeniden fethedilmesi için harekete geçildi, böylece Fergana'da İslâm hâkimiyeti ancak IX. yüzyılda kesin olarak kurulabildi. Buradaki yerli hânedanın ne zaman tamamen ortadan kaldırıldığı ise belli değildir.

Sâ mânîler dönemindeki Fergana hakkında Arap coğrafyacıları oldukça ayrıntılı bilgi nakletmişlerdir. Verilen bilgilere göre bu dönemde, Batı Asya'dan halifeliliğin doğu sınırına giden Siriderya'nın güneyindeki ana yolun güzergâhında meydana gelen değişiklikler iktisadî hayatın nehrin aşağısına geçmesine sebep oldu. Fergana aynı zamanda kuzeybatıya doğru uzaklaştırılan gayri müslim Türkler'e karşı bir sınır bölgesiydi. Ayrıca Üş'ta ve civar yerlerde bu Türkler'e karşı müstahkem garnizonlar ve gözetleme kuleleri bulunuyordu. X. yüzyılda merkezi Ahsîkes olan Fergana üç eyaletle birçok idarî bölgeye ayrılmıştı. Burada yer alan şehir ve kasabaların teker teker adlarını sayan Arap coğrafyacıları bu meskûn mahallerin çok geniş olduğunu, Mâverâünnehir'in hiçbir yerinde Fergana'daki köyler kadar büyük köy bulunmadığını, hatta arazilerini geçmek için bazan bir gün gerektiğini anlatmaktadırlar. X. yüzyılın Fergana'sında özellikle Hanefî mezhebi yaygındır. Sâ mânîler döneminde halkın refah içinde olduğu artan vergi gelirlerinden anlaşılmaktadır. X. yüzyılın başlarında Kâşgar'da İslâmiyet'i kabul eden Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın amcasıyla savaşmak zorunda kalması üzerine "Fergana gazileri"nden yardım istediği bilinmektedir. İbn Havkal 943'te, Makdisî de 985'te Fergana'ya gitmiş ve bölgenin başşehri olan Ahsîkes'i görmüşlerdir.

İlig Han Nasr'ın Ekim 999'da Buhara'yı zaptederek Sâ mânî Hükümdarı Abdülmelik'i Özkent'e sürmesinden sonra Fergana Karahanlılar'ın eline geçti ve idare merkezi Özkent'e taşındı. Bu dönemde para basılan yerler arasında Fergana şehri de vardır. 1141'de burası Karahıtaylar'ın hâkimiyeti altına girdi; XII. yüzyılda Fergana vadisinin başşehri Endican idi ve Merginân da önem kazanmıştı. Fergana 1212'den 1217'ye kadar Hârizmşah Alâeddin Muhammed ile Karahı-

tay topraklarında hâkimiyet kuran Naiman Hükümdarı Küçlüğ Han arasında mücadele alanı haline geldi. Bu mücadelenin sonunda Küçlüğ Han'dan korunan Alâeddin Muhammed Şâs, İsficâb, Fergana ve Mâverâünnehir'in bir kısmını koruyamamış, ahalinin bu toprakları terk ederek diğer İslâm ülkelerine gitmelerini istemiş ve sonra da bu yerleri Naimanlar'ın eline geçeceği endişesiyle tamamen tahrip ettirmiştir. Ahsîkes ve Kâsân emirlerinin Moğollar'a tâbi olmaları eyaletin Moğollar'ın eline düşmesine yol açtı ve onlar adına XIII. yüzyılda uzun süre Mahmud ve onun oğlu Mesud Yalvaç tarafından yönetildi. Çağatay ulusu XIV. yüzyılda batı ve doğu olarak iki düşman cepheye ayrılınca Fergana bu iki devlet arasında bölüşülemedi ve çekişme bölgenin Timurular'ın hâkimiyeti altına girmesine kadar sürdü.

Timurlu döneminde Fergana, Şâhruh ve oğlu Uluğ Bey'in hâkimiyet alanı olan Horasan'a bağlandı. 1469-1494 yılları arasında Timur'un torunlarından Ömer Şeyh'in yönetimi altına girdi. Ömer Şeyh'in oğlu ve halefi Bâbü, Özbek (Şeybânî) Hükümdarı Muhammed Şeybânî Han'la yaptığı birçok savaştan sonra 1504'te bölgeyi Özbekler'e bırakarak Kâbil'e gitti. Başşehir bağ ve bahçeleri ve tirkeş, kafes yapımında kullanılan ağaçları ile tanınan Endican idi. Şeybânîler'in 1599'da ortadan kalkmasından sonra halk arasında nüfuz sahibi olan birçok hoca ailesi toprakları bölüştü ve bölge Buhara'ya bağlandı. XVII. yüzyılda vadiyi saran dağlardan Kazaklar ve Kırgızlar akınlara başladılar ve ülkenin bir bölümü Kırgızlar'ın eline geçti. Aynı yüzyılın sonuna doğru hoca aileleri arasında paylaşılan Fergana'da Özbekler'in Ming kabilesine mensup Şâhruh, Bî Hocalar'ın hâkimiyetine son vererek bağımsız bir Özbek devleti kurmayı başardı (1710). Merkezi Hokand olduğu için Hokand Hanlığı adıyla tanınan bu devlet 1876'ta

Fergana'da
basılmış
tarihsiz
bakır sikke
(İstanbul
Arkeoloji
Müzesi,
Teşhir, nr. 989)

da Ruslar tarafından ilhak edilinceye kadar bağımsızlığını korudu. 1897'de yüz ölçümü 160.141 km² ve nüfusu 1.560.411 olan bölge Ruslar tarafından kurulan Yeni Merginân adlı askerî merkezden yönetiliyordu. 1917'den 1922'ye kadar Fergana bölgesi Türk Basmacılar'la Rus hükümet kuvvetleri ve Bolşevikler arasındaki mücadelelere sahne oldu (bk. BASMACI HAREKETİ). Bolşevik ihtilâlinde (Ekim 1917) sonra Fergana vadisinin orta ve doğu bölgeleri nüfusunun büyük bölümünü Özbekler'in teşkil etmesi sebebiyle Özbekistan'a, batısı Tacikistan'a, çevresindeki dağların çoğu da Kırgızistan'a verildi.

Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalan 7100 km² genişliğindeki topraklar üzerinde 1938 yılında Fergana idarî birimi kuruldu. Buranın güneyi verimli ve sulanabilir topraklarla, kuzeyi ise çöllerle kaplıdır. Özbekler, Ruslar, Tacikler, Tatarlar ve Kırgızlar'dan meydana gelen nüfusun çoğu köylerde yaşar. İdarî birimin merkezi bugünkü Fergana şehridir. Hokand Hanlığı 1876'da Ruslar tarafından yıkılınca Fergana şehri Fergana bölgesinin merkezi oldu. Ruslar'ın kurduğu Yeni Merginân ise askerî bir merkez olarak kullanıldı. 1910-1924 arasında Skobelev adıyla anılan bu şehir 1918'de Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin, 1924'te de Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin sınırları içinde kaldı ve aynı yıl Fergana adını aldı. Fergana idarî biriminin merkezi olmasının yanı sıra Özbekistan Cumhuriyeti'nin önemli kültür ve ekonomi merkezlerinden de biri olan Fergana şehrinde tekstil, kimya, iplik, gıda, petrol ve gübre fabrikalarını kapsayan güçlü bir sanayi gelişmiştir. Burada pedagoji ve politeknik enstitüsü gibi yüksek okulların yanı sıra müze, tiyatro ve kütüphane gibi kültür kurumları da bulunmaktadır. Rus mimari üslûbuyla kurulmuş olan şehirde geniş ve bol ağaçlı caddelerle büyük parklar dikkat çeker; nüfusu 200.000 (1991) civarındadır.

Ortaçağ'da Fergana bölgesinden birçok âlim yetişmiştir. Bunlar arasında astronomi âlimi Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Kesîr el-Fergânî, tarihçi Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Ca'fer el-Fergânî ile yine tarihçi olan oğlu Ebû Mansûr Ahmed b. Abdullah el-Fergânî, cedel ilminde meşhur Ebû'l-Muzaffer Müşattab b. Muhammed el-Fergânî, muhaddis Ebû Sâlih Abdülazîz el-Fergânî

ve Mes'ade b. Bekir b. Yûsuf el-Fergânî sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzûrî, *Fütûh* (nşr. M. J. de Goeje), Lugduni Batavorum 1866, s. 420; Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 294; Taberî, *Târîh* (de Goeje), II, 1442, 2142; İbn Rûste, *el-A'lâku'n-nefîse*, s. 249; İstahrî, *el-Mesâlik* (de Goeje), s. 246, 334-335, 346-347; İbn Havkal, *Şûretü'l-arz*, s. 393, 396-397, 405-406; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsîm*, s. 46, 165, 262, 271-272, 341; Sem'ânî, *el-Ensâb*, IX, 274-277; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 524; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 104, 128-131, 151-152, 164, 237-238, 252, 449; VII, 61, 80, 132; IX, 300, 521; XII, 271, 389; *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kurum Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri* (1687-1908) (nşr. Başbakanlık Arşivi Genel Müdürlüğü), Ankara 1992, s. 178, 180; Barthold, *Türkistan*, s. 169-172, 174-179; a.mlf., "Fergana", *İA*, IV, 558-568; a.mlf. — [B. Spuler], "Farghānā", *EJ*² (Fr.), II, 809-811; G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1905, s. 477 vd.; A. Woeikof, *Le Turkestan Russe*, Paris 1914, s. 132-151; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar* (İstanbul 1919), Ankara 1984, s. 12-14, 18, 57, 63, 129, 135, 136, 138; Mirza Muhammed Haidar Dughlat, *Tarikh-i Rashîdî* (trc. N. E. Could), Delhi 1980, s. 239-241, 284-286; A. Zeki Velidî Togan, *Bugünkü Türkîli Türkistan ve Yakın Tarihi* (İstanbul 1942), İstanbul 1981, tür.yer.; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s. 53, 185, 189, 225; G. Wheeler, *The Modern History of Soviet Central Asia*, London 1964, s. 44, 45, 79, 108-110; E. Allworth, *Central Asia a Century of Russian Rule*, London 1967, s. 102, 112, 316, 317, 318, 319, 335, ayrıca bk. Fihrist; S. Becker, *Russian's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1864-1924*, London 1968, s. 5, 90; A. Vambery, *Travels in Central Asia*, London 1970, s. 380 vd.; T. K. Beisembiev, "Farghana's Contacts with India in the 18th and 19th Centuries" (According to the Khokand Chronicles), *JAH*, XXVIII/2 (1994), s. 124-135; *Kāmūsü'l-a'lām*, V, 3393-3395; "Fergana", *ABR*, VIII, 518; "Fergana Vadisi", a.e., VIII, 518.

TAHSİN YAZICI

FERGANA HANLIĞI

(bk. HOKAND HANLIĞI).

FERGÂNİ

(الفرجاني)

Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed
b. Kesîr el-Fergânî
(ö. 247/861'den sonra)

Abbâsîler döneminin
önde gelen matematikçi
ve astronomlarından.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Fergana'da doğduğu sanılmaktadır. Klasik kaynaklar isim zincirini farklı biçimlerde verirler. Meselâ İbnü'n-Nedîm sa-

dece Muhammed b. Kesîr (*el-Fihrist*, s. 389), İbn Ebû Usaybia da Ahmed b. Kesîr (*‘Uyûnü'l-enbâ*², s. 287) derken İbnü'l-Kiftî, Ahmed b. Muhammed b. Kesîr ve Muhammed b. Kesîr şeklinde baba ile oğul olmak üzere iki ayrı kişiden söz eder (*İhbarü'l-‘ulemâ*², s. 56, 188). Batı'da ise Alfraganus diye tanınmaktadır. Halife Me'mûn, Mu'tasım - Billâh, Vâsiğ - Billâh ve Mutevekkil - Alellah dönemlerinde devrin önde gelen astronom ve matematikçileri arasında yer alan Fergânî'nin devlet hizmetinde mühendis olarak da çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim Halife Mutevekkil'in emriyle Fustat'ta (eski Kahire) Nil'in su seviyesini tesbit için inşa edilen el-Mikyâsü'l-cedîd'in (el-Mikyâsü'l-kebîr) yapımı onun sorumluluğuna verilmiştir. İbn Hallikân bu olaydan söz ederken adını Ahmed b. Muhammed el-Karsânî şeklinde verir (*Ve-feyât*, III, 112). "Fergânî" kelimesi bu metinde hiç şüphesiz ki bir istinsah hatası sonucu "Karsânî" haline dönüşmüştür.

İbn Ebû Usaybia'ya göre Fergânî bilgisine oranla fazla başarılı değildir ve başladığı hiçbir işi sonuçlandıramamıştır (*‘Uyûnü'l-enbâ*², s. 286). Ancak burada, Fergânî'nin asıl mesleğinin mühendislik olmadığı ve bu yüzden teorik alandaki bilgilerini pratiğe geçirmekte başarısız kaldığı söylenebilir. Nitekim İbn Ebû Usaybia'nın anlattığı aşağıdaki olay bu hususu doğrular niteliktedir. Rivayete göre Halife Mutevekkil, Sâmerâ yakınlarında Dicle üzerinde inşa ettirdiği ve kendi adını verdiği Ca'feriye şehrinin ortasından geçecek bir kanalın yapım işini Benî Şâkir diye bilinen Muhammed ve Ahmed isimli mühendis kardeşlere havale eder. Bu iki kardeş, meslekî kıskançlık yüzünden dönemin en ünlü mühendisi olan Sind b. Ali'yi Bağdat'a göndermek suretiyle Sâmerâ'dan uzaklaştırırlar ve projeyi gerçekleştirme işini Fergânî'ye verirler. Fakat Fergânî'nin yaptığı büyük bir hesap hatası sonucu kanalın başlangıcının diğer kısımlardan daha derin inşa edildiği ve suyun ancak nehrin yükseldiği mevsimde dört ay süreyle akabileceği anlaşılır. Projenin gerçekleşmesi için hiçbir harcamadan kaçınmayan halife durumu öğrenince iki kardeşe çok kızar ve Sind b. Ali'yi Bağdat'tan getirterek kanalın durumu hakkında kendisinden rapor ister. Sind b. Ali, mühendis kardeşlerin hayatını kurtarmak için her türlü riski göze alarak projede herhangi bir hesap hatası bulun-